

Ludwig Selimski
(Bulgaria, Veliko Tarnovo)

Lexical Notes on the Catholic Literature from the 18th – 19th Centuries

Abstract: The article examines first of all lexical units from the book of Y. Yakovski and P. Arabagiski *Nauka Kristianska* (1844) with regard to some phonetic and morphological features in the vernacular of Catholics in Bulgaria (the so-called Paulicean dialect). Our attention in this part is focused on lexemes of domestic origin, on the one hand, and on lexemes representing Croatian borrowings, on the other. Secondly, 5 lexical units from P. K. Tsarski's manuscript No. 778 (from 1773), which have been misread or misunderstood/misinterpreted, are studied in terms of their origin, word-formation structure and semantics.

Keywords: Croatian borrowing, domestic origin, Catholics vernacular

Людвиг Селимски
(България, Велико Търново)

Лексикални бележки по католишката книжнина от XVIII–XIX в.

*На отец Яков Яковски (1821 – 1872)
по случай двувековния Му юбилей*

Увод

Предмет на анализ са речникови единици от книгата *Nauka kristianska* 1844 на Я. Яковски и П. Арабаджиски и от ръкопис № 778 (от 1773 г.) на П. К. Царски по отношение на техния произход, словообразователен строеж и семантика. Макар и споменавана в някои изследвания, *Nauka kristianska*, доколкото ми е известно, не е била предмет на по-специално проучване. А ръкопис № 778 на П. К. Царски е бил предмет на многостранен анализ в няколко работи, в това число и на докторска дисертация (Абаджиева/Abadzhieva 2017), в която втората част на ръкописа (с. 52-254 по вътрешна пагинация) е публикуван като Приложение (с. 185-276).

И в единия и в другия случай имаме работа с текстове на българска диалектна основа – говора на католиците в България, в диалектологията известен като павликянски говор. Те са записвани / печатани с латински букви или буквосъчетания най-вече по италиански правопис, а в много случаи и с елементи от хърватския език, от който са заемани и отделни думи или/и словообразователни и морфологични образци. Във връзка с това се налага да се отбележи, че не е основателен стремежът в някои публикации да се търси връзка между анализираната езикова единица от такъв текст и съответстваща от старата или средновековната българска книжнина – особено относно илюзията, че тази от католишкия текст може да бъде пряк застъпник на старобългарска или средновековна българска лексема.

Върху една част от разглежданите тук лексеми е обръщано внимание в някои публикации, но те са неправилно разчетени, или недоразбрани откъм значение, а най-вече – погрешно анализирани откъм произход, словообразуване и семантика. Сред не-

доразбраните и неправилно анализирани речникови единици са се оказали и някои османизми, за които тук се предлага алтернативен анализ.

1. За Яков Яковски и езика на *Nauka kristianska* 1844

1.0. Отец Яков Яковски (Jacobus Jakovsky) е роден на 21.III.1821 г. в с. Калъчлии, днес квартал Генерал Николаево на гр. Раковски, Пловдивско. На 3.XI.1834 г. заминава да учи в Рим, където завършва средно и висше образование с докторат по богословие. Ръкоположен за свещеник (14.XII.1845), той се завръща в страната на 13.VII.1846 г. Бил е свещеник през 1847 г. в Секирово (днес средна част на гр. Раковски), в гр. Варна (от 1852 г.), след това в Пловдивско: от 22.IV.1858 в с. Белозем, а от 7.II.1862 е енорист в Секирово. Тук през следващата година основава светско училище, в което е и първият учител. Починал на 21.II.1872 (Гиев/Giev 1937: 120; Йовчев, Мандраджиева/Yovchev, Mandradzhieva 1996: 112, 121-122).

Отец Яковски е автор / съавтор на три книжни публикации малък формат. Само негово дело е втората по хронология на поява: *Alphabetum Bulgaricum sive cyrillianum nunc primum editum Catholicis Thraciae Bulgaris. Romae typis S. Congregatione de Propaganda Fide: MDCCCXLIV* [=1844] 24 стр.). След увода (на латински език, с. 3-5) е представена старобългарската (всъщност, църковнославянска) кирилица с названията на буквите, латинските им съответствия и цифровите им значения (с. 7-9). Върху 6 молитви на „стария език“ (въ ветъхомъ яззыкѣ) се илюстрира транслитерацията им с латински букви (с. 10-19), след което същите 6 молитви четем и на новобългарски език, но с латински букви: *Molitvi u Balgarskij jazik* (с. 20-23). На с. 5 и 24 се появява името на автора: Jacobus Jakovsky Bulgarus V. Coll. Urb. Propaganda Fide Alumnus.

С името на Отец Яко(в) Яковски е свързано и *Knigice od molitvi, kojeto na svetlost dadi prisvetli Gospodin Karlo Pooten Biskup od Maronia i Apostolski Namestnik od Antivari*. Rim 1866. Peciátniza na sv. Ob. Prapagandsco. Upravlena ot sodru Redact. Cav. P. Marietti (150 стр.). За участието на Я. Яковски в подготовката за издаване на това „книгиче“ научаваме от приложеното Nad-hortuvane [= Послеслов] под заглавието *Na sekogo, deto scti da cete*, подписано от D. Jako Jakovsky.¹ Предполагам, че от скромност и от желание да изтъкне, че книжката е дело преди всичко на „prisvetliat i pridostoiniat Biskup Gospodin Karlo Pooten“ (с. 149), Отец Яковски умаловажава собствените си заслуги и за появата, не само за облика на книжката, с думите

As ni sam drugo niscto storil, nekili [= освен] da se tiparixi i da izlezi po dobre naredeno i ispravino (с. 150).

Отец Яковски е издал първата българска печатана книга за католиците в Южна България, написана с латиница в година 1844 (Гиев/Giev 1937: 120).

Това е книгата *Nauka kristianska za kristianete od Filibeliskata darxiava*. U Rim sas slovite [= буквите] od S. Skùpa od Propaganda Fide 1844. На последната – с. 182 – са имената на съавторите: Petrus Arabagiski / Jacobus Jakovsky / Bulgari / V. Coll. Urb. de Propaganda Fide Alumni (възпитаници на Пропаганда на вярата, бел. Л. С.). А само името на Отец Яковски е в началото на II част на книгата (с. 127-174): *Molitvi na Deviza Maria za sekoj den od nedele, za ispovedane i S. Precistene, i drughi pesni, kojé sabra', urédi, i ispravi za last* [= ползване] od kristianete od Filibeliskata darxiava [= Пловдивска област] Jako Jakovsky odhranik (= възпитаник, бел. Л. С.) od Propaganda Fide.

¹ D. = Don, вариант на dōm, съкращ. от dominus (gospodin), в църковния латински прибавяно пред Божието име: Dominus Deus – Gospodin Bog ‘Господ Бог’ (Šetka 1976: 70).

С незначителни промени книгата е преиздадена в 1869 г.: *Nauka kristianska za kristianete od Filibeliskata darxiava*. Rim 1869. Sas slovite od S. Skùpa od Propaganda Fide. Naredena pod cav. Petar Marietti (156 стр.), със Skazalo [= Съдържание], с. 152-156, в което посочените страници на отделните заглавия са по изданието от 1844 г.

В тази част от изложението се спирам върху езика на *Nauka kristianska* (съкр.: НК).

Основният предмет на анализа е лексиката откъм произход, словообразуване и значение; лексемите с тяхната звукова и граматична форма според локално-говорните (католишки) особености (най-вече на говора на с. Житница, Пловдивско, съкр. Жт). Вниманието е насочено и към хърватските езикови елементи, тъй като след италианската / латинската богословска литература, върху която се е базирало образованието на Отец Яков, челно място е заемала хърватската. Върху хърватски източници се е опирал Я. Яковски (а и съавторът му Петър Арабаджиски) и в работата над книгата, отпечатана 1 година преди завършване на следването и на ръкополагането им за свещеници.

1.1. Фонетични бележки

Яков Яковски и съавторът му Петър Арабаджиски (с диал. *-йски*, вм. *-ийски*) са носители на католишкия (= павликянския) говор, в който липсват съгласните *в*, *ф* и *х*: най-често те изпадат, или се застъпват от *й*, а *х* в края на сричката се застъпва с *-й(-)* или – в позиция след *о* или *у* – се променя също в *й*. Това понякога създава условия за омонимия/омография, срв. напр.:

Zásctò indì sickite ni hòdat [‘не ходят’] и *Raj nebèski?* (НК 19) и
Zasctò mò hòdat òpravo kadè Gospodina Vôgha
‘Защото *ни водят* (на)право към Господа Бога’ (НК 98).

А най-характерната за говора на католиците фонетична особеност е промяната на акцентирано *è* (от **e* или **ẽ*, по-рядко от **ь*, а в отделни случаи и от **ě*) в нова фонема *ì*, която тук за по-лесно възприемане отбелязвам с лат. *ì*. Това ново *ì* се противопоставя фонологично на *ù* от етимологичното **i*, което в говора съвпада с *ù*, застъпващо прасл. **y* (> рус. *ы*), но се различава от *и* в книжовния език с по-ниската си артикулация и по-твърдо учленяване на предшестващите го съгласни (Селимски/ Selimski 1974). Отбелязвам го тук с *и*, макар че най-често го отбелязват с рус. *ы*, от което според мен то се различава фонетично. Фонологичната опозиция *ì – и* (или *ù – ’*) се реализира в говора на няколко равнища:

лексикално:

бил същ. ‘бел, права лопата за копаене’ – *бил* ‘бил (причастие от глаг. *сьм* = причастие от глаг. *бия*)’;

морфологично:

берì ‘берè (сег. вр., 3 л. ед. ч.)’ – *бери* ‘берì (императив, 2 л. ед. ч.)’; *перì* ‘перè (сег. вр., 3 л. ед. ч.)’ – *пери* ‘перì (императив, 2 л. ед. ч.)’ и др.

словообразователно:

отглаг. същ. с наст. *-èж* (> *-иш*) – глаг. форма с оконч. *-иш* (II спр., сег. вр., 2 л. ед. ч.). Срв.: *гудìш* ‘годèж’ – *гудиш* ‘годìш; направиш годèж’, *делìш* ‘делèж’ – *делиш*, *смърдìш* ‘смърдèж’ – *смърдиш* ‘смърдìш’ и др.

Както и в други подобни текстове – ръкописи и печатни издания, – в *Nauka kristianska* изтъкнатите фонетични особености са намерили незначително отражение, поради което обстоятелство появата на новата фонема *ì* (*i*) на мястото на *è* се е смятала за по-нова (Милетич/Miletich 1903: 229), отколкото е в действителност. А според мене поне в повечето случаи може би се отнася за съзнателно избягване на някои диалектни

особености. Свещениците са се стремели да говорят и да пишат на достъпен език, но с известни „поправки“ относно най-ярките фонетични черти на местния говор. И затова те се отбелязват в малко примери. Понякога пишещият може да не си е давал сметка, че прилаганата форма не е общонародна. За това свидетелстват и случаите с хиперкоректно *x* (напр. *israhàt* в м. тур. *ispat* [*ispa:t*, с дълго *a*] ‘довод’ (НК 16, 35); срв. по-горе *hòdat* ‘хòдят/вòдят’), или поява на гласната *o* на мястото на неакцентирано *u* (лат. *u*) на много места. А защо да не са писали и с мисълта, че четивото им е можело да събуди интерес и извън тясно ограничената общност на католиците?

И така, преходът на *è* в ново *ù* (*i*) се среща рядко в НК 1844:

dadì ‘дадè’: *dà im se ni dadì oprosctèni* (НК 90);

Dodì [‘дойдè’] *od nebo za nas krivi* (НК 173);

koì ‘коèто’ (НК 146), *koì* ‘кое (въпросително)’ (НК 168);

Sipano séno i malko sláma / Pòstìlkje [‘постèлки’] *tvojè bèha* (НК 157);

*tij*² ‘това, туй’ (НК 140, 141, 147, 155); *prejme* [*preìme ‘приèма, 3 л. ед. ч.’] (НК

62, 2 пъти); „*Scìsc* [‘щеш’] *da badisc sás mene u Rai*” (НК 144); *Da nìporìmnùvasc*

na ciùxda xenà (НК 22, 55); *Da nìporìmnùvasc na ciùxda maká, i stòka* (НК 22); *Dà*

ni rimnùvasc nà ciùxda máka (НК 56). Трябва да се абстрахираме от книжовното

ревнùвам – в народното *rimnivat (и производни), между другото, със значение

‘харесвам’, налице е неправилна локализация на ударението (Селимски/Selimski

2020a: 69). Срв. *порèвнува ми се* ‘поисква ми се’ в софийския говор (БДиал/BDial

1: 261).

Въобще акцентът е най-слабото място в НК: ще срещнем думи с по 2-3 ударения, както и едни и същи словоформи с различни по място и по вид ударения. Срещат се и едносрични думи с обозначен акцент, в това число и служебни, които въобще нямат самостоятелно ударение.

Ето няколко примера – само от една страница – с необяснима акцентуация в НК:

частица *da* (при глаголи): *da* (4x) – *dà* (3x) – *dá* (4x);

едносрични предлози: *nà, zà, prèd* (2x), *slèd; sàs;*

местоимения: *gó – gò* (2x); *mò* ‘ни’; съществително: *Rài;*

двусрични думи: *fáidà; sárzà; katò – kàto – kátò; zàsctò – Zàsctò;*

трисрични думи с по два акцента: *jàdèni; zàfàlem* (НК 5).

Още по-рядко се отбелязва преходът *ò > ù*, характерен най-вече за говора в Раковски: *nà kogù* (НК 69), *kogù* (НК 73, 121), *prèd kogùto* ‘когото’ (НК 55), *sàs kogùto* (НК 98, 99, 100) и др.

Незначителен е и броят на примерите с посочените застъпвания на *v, φ* и *x*.

1.2. Католишка диалектна лексика

1.2.1. Диалектни предлози и местоимения

а. Предлози

kade (в говора неакцентирано; и *od kadè*, вж.) ‘към’:

trèbe da izdighami kadè Nebèto nascto sárzè (НК 43); *Zàsctò mò hòdat òpravo kadè*

Gospodina Bògha ‘защото ни водят право към Господа Бога’ (НК 98);

naprèd (в говора неакцент.; и *prèd*, вж.) ‘преди’:

Amà naprèd tuà kakò trèbe dà pràvimi (НК 80);

Napred *Ispovedane* (НК 147); *Napred* *Svèto Precistène* (НК 150);

² За местоим. *tij* вж. б) Местоимения.

od kadè (в говора неакцент.) ‘откъм’:

Dùh Svèti od kògo ishòxde? Ishòxde od Otza i od Sina, *od kadè* vògliata, i *od kadè* millosta (NK 36);

prèd, предлог и наречие (и *naprèd*, вж.) ‘преди’:

prèd poroxdèni (NK); umrèli *prèd* nègo (NK 34);

prèd posvetèvanito (NK 66); *prèd* suojàte Maki, i umiràlo (NK 70);

hòra dèto bèha umrèli *pred* nègo (NK 15);

vràs ‘върху; на; над’:

i za tuà j *vràs* sickite Anghele i Svètzi (NK 34);

Xèrtvo od Jssukrastovoto Tèlo, i od nègovata krav poklonèno nà vècni Bògha *vràs* nàscte Altàre (NK 75); nai na sètne izdahna *pred* tuòje occi *vràs* jedin kras (NK 131);

O krast sveti dnes *vràs* tebe /Jssus pati i umire (NK 171), Tozi krast tvoj slàvni /

Po nebo *vràs* jasni oblak / S’ rados palni da gò vidim (NK 173).

б. Местоимения

J ‘го (л. мест. ср. р. ед. ч., вин. п.)’, съкрат. от *u/i*, което е с редукция (*u/i < e*) от **je* (ср. р., вин. п. ед. ч.)³, както и в говора в енклитична позиция и вокален изглас:

Zàsctò se vika Vèrvani od Apòstolete? Zàsctò Apòstolete *j* zàdàdiha da dadàt [...] jurnèk [...] od Jssukràstovata Vèra (NK 29);

Zàsctò toj vazìde na Nèbe? Da prevzèmi onovà zàrsto, dèto si *j* posui sàs nègovotosi umiràlo (NK 34); Zàràciova dà ni zèmimi ciùxdo nèscò, nèto dà *j* darximi (NK 54);

Zàsctò *j* zàdàdi? ([отнася се за Sakramènto] NK 70); и др.

Само като гласна *u* го представят в БЕР и като форма и за м. р. (БЕР/BER 2: 1, s.v. и⁵), а в катол. говор е само за ср. р. (Miletich 1903: 119-120; Милетич/Miletich 1910: 24; Стойков/ Stoykov 1962: 155), както и в банатския говор (Стойков/ Stoykov 1968: 90, s.v. и²). В говора в акцентирана позиция след предлог то се рализира като *нй*, с католишкия преход *è > ì*, а тук е в „книжовния” облик *nej* (вж. по-долу).

Mo, *mò* ‘ни, нас (вин. мн. ч.; дат. мн. ч.); нам (вин. мн. ч.; дат. мн. ч.)’, както му² и му³ в банатския говор (Стоков/Stoykov 1968: 144). Срв.:

krastinito íma silla [...] dá *mo* [‘ни; на нас = нам’] izmòlova od Bògha mlògo millosti (NK 5); Za kojè ràbote scètè da *mo* [‘ни; нас’] sadi? (NK 17);

greh smartin [...] òne, dèto *mò* [‘ни; нас’] sablàce od Boxià millos [...];

greh pròstin [...] òne, dèto *mò* [‘ни; нас’] nisablàce od Boxià millos (NK 109); Jssukraste da si fàlin [...] za tàja millos golèma, kojàto *mò* si imal tòlkova da *mò*

darisc tij prisvèto Sakramènto (NK 141);

Da *mò* [‘ни; нас’] utàrvè od Pákàlàt, / i *mò* [‘ни; на нас = нам’] dadè Rai-nebèski (NK 145);

I sàs svòja millos da *mò* [‘ни; нас’] svestì (NK 166);

Da *mò* ghlèda ràzi bràni [...] I vècni Rai da *mò* dàva (NK 166) и др.

То е със свръстарателно *o* вм. *u*, т.е. вм. **tu*, или (кирил.) *му* (Селимски/Selimski 2006: 42-43 [= Селимски/ Selimski 2016: 107]).

Nam (и *mu*, *mo*, *mò*) ‘ни (за вин. и дат. [с предлог] п. мн. ч.):

Zè tèlo, i duscìa cilèsccka katò *nam* (NK 10-11);

Da pregòtvi i *na nam* mèsto, i da stàni na nàs Sredostoinik, i Izmolitel *prèd* Bògha (NK 34);

³ В същата форма *j* (< *e* [или *u < e*]) – с голяма честота – се явява в и спомаг. глагол *e* (3 л. ед. ч.).

Braninize nàscia, onèja millosàrdni ócci tuoje kadè *nam* ubarni (NK 117) и др. (Стойков/Stoykov 1968: 152, s.v. нам; Селимски/Selimski 2006: 44 [= Селимски/ Selimski 2016: 109]).

Nègovotosi ‘своего’ (и други форми):

Bògh vidi, i ciuj sicko sporèd *nègovatasi* biskràina mudròsia (NK 7);

Bògh napràvi, i jaratissa tòja svèt sàs *nègovatasi* moghùkia vòglia (NK 7);

Da prevzèmi onovà zàrsto , dèto si j posui sàs *nègovotosi* umiràlo (NK 34) и др.

То е различно (и в говора) от *nègovoto* (без възвратното *-si/-cu*), срв.: Jssukràst [...] scètè da dòdi na sàdin dèn [...] da dadè na *s e k o m o* ja dóbbrò, ja zlò, sporèd *nègovoto* pràveni (NK 34).

Nej ‘него (за ср. р., вин. п. и след предлог):

dà sè klànemi nà Svèto Precistèni [...], zàsctò *u nej* sè nàmire sami Jssukràst (NK 69-70); Struscènito od sàrze : zàsctò tókòci *sàs nej* nà zòr mòxi cilèk dà si izmòli oproscètèni (NK 79). То липсва в БЕР/BER 4, а в облика *ниў* (БЕР/BER 4: 642) е с неприемлив анализ (Селимски/Selimski 2006: 44-45 [= Селимски/Selimski 2016: 110]).

Nia ‘ние’:

Nimòxehmili *nia* da se ispàzimi (NK 12);

I oprosti nam dlághi nàsci, kakò i *nia* oproscètàvami dláxnikom nàsci[m] (NK 21, 45); dà gò zafàlemi *nia* kàtò nègovi prèdni cedà (NK 43); *nia* pak kàtò nègovi slùghi trèbe dà gò tàcemi, j dà gò slusciami (NK 49) и др. То е различно от показат. мест. *onèja*, срв.: Mòxiat dà sè precistat *onèja* dèto sè tuàrde tèsccko bòlni (NK 72); trèbe dà sè znàjat *onèja* ràboti, dèto sè ucciàt (NK 73) и др.

Tij ‘това, туй’:

prejemì dnès *tij* mojè nevòlno tèlo (NK 140);

sàs cisto sarze da zemém *tij* prìsvètò Sakramènto (NK 140) и др.

Местоим. *tij* е по подобие на диал. катол. *ниў* ‘него (ср.р., вин. падеж)’ от прасл. *ньъ (срв. предходн. *nej* и лит.) и на диал. *суй* ‘така’ от прасл. *сьъ (Селимски/Selimski 2015: 311-312).

Tija ‘те’: dà se ni pràvat ràboti slùgàtarski, i *tija* se sickite onèzi, kojè storuvatse od slùgàtàrete, i od rabòtnizite (NK 51).

Това е лично местоимение, за разлика от показателн. *tèja*, срв.:

Zàsctò Gòspod tùrna *tèja* hòrti (NK 52); Kojè se *tèja* sebèpa? (NK 52) и др.

1.2.2. Диалектни автосемантични думи

Gredi, Gredite, Grédite ‘гърди(те)’:

tùrna rákata pod *gredite* (NK 3); Kogà cilèk si tùrni rákatá pod *grédite*, i ricè (NK 4); S’ nebèsko mlèko ti si gò poila / U svèti razze ti darxiala / U *gredi* svèti millo prispala (NK 165); Od *gredi* kràv s’ vodà proli (NK 171).

Среща се и в символична употреба за ‘Kascta / къща’ и ‘Cèrkua’: Kascta od *gredi* precisti / Na Bòxì Cèrkua se obrascte / Divoika Maria ni znaje, / A Sina ù sèbe zacine (NK 158-159). Що се отнася до метатезата (*гърди* > *gredi*), срв. *trasseni* ‘търсене’ (NK 81) и др. под. Формата *gredi* – с първа сричка *гре-* (вм. *гър-*) – съответства на диал. (ЖТ) *греду* ‘гърди’, което помня от мама. Загадъчната гласна *e* се среща и в други примери в диал. (ЖТ), срв.: *гремн’ак* ‘(< *грьбн’ак*, с частична асимилация *бн’* > *мн’*); срв. и банатск. *гребн’ак* ‘грьбнак’ (Стойков/ Stoykov 1968: 60).

Pcèscki ‘кучешки’:

Ne dòstoini hora *pcèscki* (NK 173).

Относно *ч* в основата вж. БЕР (БЕР/BER 6: 32, 33, под *п ч è ш ъ к и п ш è ш к и*), а за суф. *-ици* – автора (Селимски/Selimski 1982 [= Селимски/Selimski 2017: 48-58]); срв. и *ч è ш к ы й* „вм. псешкый” (Геров/Gerov 5: 551) и *п ь с и й* „Песий, псешкий, чешкий, кучий [и т.н.]” (Геров/Gerov 4: 407), в говора (Жт) *ч̀ици* ‘пусти(ят му)’, с изпадане на иниц. *п-* и с прехода *è > ì*. Срв. и производното от него *pcesctina* у П. К. Царски (Арабаджиева/ Arabadzhieva 2017: 218/257 и 233/265).

Predòrimi, в:

Dà gò predòrimi, i dà mò isplatimi bòrcioвете od nàscte grèhove (NK 76),

т.е. ‘да го *помолим* да ни *прости* греховете; да си *изпросим* милостта му’.

То е от корена-основа *двор* с характерното за говора изпадане на *в* между *д* и *о*. Срв. *дворя* диал. ‘сдобрявам, придобрям [etc.]’, а най-вече *предвòря*, *предвòрям*, *предвòрям* диал. ‘сдобрявам, помирявам; утешавам’ (БЕР/BER 1: 327, s.v. двор). В говора (Жт) най-вече за деца/юноши в мн. ч. (*да се*) *предòрим(и)*; *предòрат* и т.н. Срв. диал. (Лч) глаг. *придвòри* в: *Дòбро ле*, *дòбро*⁴ *момиче*, *й̀а да ма*, *Дòбро*, *придвòриш с н’акоя в̀аша махл̀енка* (БДиал/BDial 1: 180), без семантична дефиниция. Отнася се за *‘представяне’ на момък пред (непозната) мома от друга махала за предразполагане към него.

Prekàzvani ‘беседа’:

dá se ide na Ciarquata, i *dá se slùsce Prekàzvani* (NK 52);

диал. *преказ̀ия* ‘слово; беседа (на свещеника от амвона)’, от *приказвам* ‘говоря’, с помощта на наст. *-не* (с редуцир. *-e > -и*) и диалектен облик на префикса *при-* (> *пре-*), характерен за говора. Срв. – с друга семантика – *Prekàzvani* (вж. 1.2.3. Хърватски заемки).

Ràsprèn ‘(относно Исуса) разп̀нат (на кръст)’

Тази уникална лексема се среща само в говора и книжнината на католиците. В НК се отбелязва 4 пъти:

Na bairat od Kalvàrio ràsprèn na krast (NK 14);

Dnèska ràsprèn na pokaj̀aniat odkràdник ùkuvàn prè tèbe ti rècal si (NK 143-144);

stòrise [...] Cìlèk, xivè, i ràsprèn umrè na kras (NK 152);

Stojèsci Maika xiálnovita / Vas kras tùxna i sálzovita / Od svoje Cèdo ràsprèno (NK 167: *Pesen na B. D. Marià od bolèvi* [= lat. Stabat Mater dolorosa]).

В НК се среща и чуждото *pròpet* ‘разп̀(ъ)нат’:

Màcin pod Pònzio Pilàto, pròpet, umrèl, i zakupàn (NK 20);

срв. хрв. *propèlo* ‘кръстът, на който е умрял Исус’, както и глаг. *ràspeti* и *razàpeti* ‘разп̀вам (на кръст)’, произв. *raspéce* ‘разпятие, разп̀ване’ и *raspélo*, както по-горе *propèlo* (Šetka 1976: 244, 254).

Няма съмнение, че в НК *pròpet* е хърватска заемка – страдат. причастие ‘разп̀(ъ)нат’(на кръст)’ от глагола *pròpeti* ‘(да) издигна, разп̀на на кръст’ (Šetka 1976: 244).

Прочее, не бива да буди удивление неразбирането на **распр̀ен*, нито погрешният – поради тази причина – запис като *vaspren* (вм. *raspren*), както се привежда при формации с префикс *vas-/въз-* (Абаджиева/Abadzhieva 2017: 38). Тази лексема се явява и в правилния облик *raspren* (Абаджиева/Abadzhieva 2017: 92), но с погрешен анализ – тя не е с наст. **-ъпъ* (с *e < ъ*), а с наст. *-епъ* (Селимски/Selimski 2020a: 72). Така или иначе, думата *raspren* не е привлякла вниманието – не е била разбрана, макар че в

⁴ В оригинала *Дòбро*, което според мене е неправилно с главна буква.

ръкописа на П. К. Царски, предмет на труда на М. Абаджиева, тя е част от богато лексикално гнездо: *date rasptra', rasptra, da=se rasptra', rasptra, rasptraha, rasptraeli* и т. н., с многобройни употреби. Тя не е отбелязвана в българската лексикография. А не се откриват точни и очевидни съответствия за нея в другите славянски езици, на базата на които да се предложи реконструкция на праформа. Затова все пак заслужава отбелязване и минималната прилика с вероятните ѝ връзки в рамките на българската лексикална система и установяваните взаимодействия между съответните основи в хърватския език. Срв. хърв. „прилагателно с наст. -it“ в съчетанието „*rasporiti petak = raspiti petak* (и двете в Ресава) »*veliki petak*« (Skok 3: 12, s.v. *poriti*) и бълг. катол. *разпрѣн петѣк* (с катол. диал. *пѣтак* ‘петък’) = общобълг. и книж. *разпѣти петѣк*. Хърв. *pòriti, -im* »*discindere, dissecare*« (= ‘разкъсвам, разсичам’) е различно от сродното с него чсл. прати, пор- ‘поря, режа’, защото в развоя на хърватския език инфинитивната основа се е изравнила с тази на презенса на *por-*, за избягване на омонимията с глагола *pràti, pègēm* ‘мия’ (Skok 3: 12).

Бълг. *разпѣти* не е достатъчно ясно в говора на католиците. Между другото, при тях вероятно ще е надделяла представата за ‘разперен’, ‘разперил ръце’, срв. *разпѣвам* (да *разпѣря*) ‘2. Разтварям и изправям криле, ръце, пръсти’, диал. *пѣря* ‘разпервам (ръце)’ (Геров/Геров 5: 42; БЕР/BER 5: 184, s.v. *пѣря*), а звуковото му сходство с глаголи като *възпра, възпирам, възпрян, запра, запирам, запрян, опра, опирам, опрян, подпра, подпирам, подпрян, спра, спирам, спрян* и др. под. е предлагала образец за алтернацията *разпѣрен* – *разпрян (> диал. *распрѣн*). Така проблемното *raspren* у П. К. Царски, Я. Яковски и др. може би се е основавало, между другото, и на хърв. *raspeti*, а още повече – на синонимното *rasporiti*, а от друга страна – и на неясното бълг. *распѣти*, та последното е било „доразвито” формално (словообразователно) и смислово благодарение на споменатата по-горе представа за „разперените” ръце (на Христа) на кръста, наподобяващи разперените крила на летяща птица.

Освен *raspren*, с погрешния ѝ прочит като *vaspren* и с погрешно отделяния суфикс *-ъпъ* вместо *-епъ*, се срещат и сродни с нея думи, но само като придружаващи, в контекст с други, специално привездани за анализ в дисертацията (Абаджиева/Abadzheva 2017): *beha rasptraeli* (с. 17), *da te rasptra'* (153), *da se rasptra'* (16), *dago rasptra* (17, 102, 158) и *raspraeha* (17, 145). Те не са могли да привлекат вниманието, макар че още повече на брой ще ги намерим в приложения ръкопис (на с. 185-275): *da=se rasptra'*, *rasprigo, rasptraeha, rasptraeni, beha rasptraeli, Beha rasptraeni, rasptraeiti-go via, cogase rasptraesce pecoì na kras*.

Ще ги разгледам на групи по формални и смислови признаци, с посочване в скоби на страниците – първото число е по вътрешната пагинация на ръкопис № 778, а второто показва страницата в дисертацията:

raspren: *na kras raspren* (73/194, 95/203, 190/243); *gledai [...]* Issukrasta *na kras, sas razete ras=prene* (223/260); *darxi razete rasptraeni, date pri=garni od krastat* (223/260); *raspren na kras* (225/261); *Beha rasptraeni sas Issukrasta bara=bar* (225/261); *macar da=si raspren* (228/263); *i dusciata na haidutinat, [...]* *raspren na kras sas nego barabar* (235/267); *trassite Issukrasta od Nazaret raspren na kras, ama toi vaskrasna* (239/268);

rasprel: *cato ciu' ci beha rasptraeli Issukrasta* (224/261); *cato go ciu' ci toi mo=lese za onezi detogo beha rasptraeli na kras* (226/262); *deto beha rasptraeli Issukrasta na kras* (230/264);

глаголни форми за сегашно време: *imam hòkium date rasptra'* *na kras* (218/258); *iscate da rasptra na kras vasciat zar?* (218/258); *vicaha, da=se rasptra'* *na kras* (215/256); *dame rasptra* *na kras* (174/235); *dori da rasptra'* *na kras Issukrasta* (229/263); *scteha sled pet dena dago rasptra* *na kras* (177/236); *i got=vehase dago rasptra* *na kras* (208/253); *i cakgo*

zacareha na [...] Cal=vario, dago *rasprat* na kras (219/258); Pilato odsadi Issukrasta dago *rasprat* na kras (219/258); natvarihago sas krastat na cogo scteha dago *rasprat* (220/258); dvamina hai=dute, daghi *rasprat* na kras sas nego barabar (220/259); careha Issukrasta, dago *rasprat* na kras (220/259); Utidi habar i na [...] Maria ci careha Sinai, dago *rasprat* na kras (220/259); natvaren sas jedin golem kras, na cogogo careha dago *rasprat* (221/259); Pilato [...] zapoveda dago *rasprat* mexdu dvamina haidute (225/262);

аористни форми: na ci=futtete, detogo *raspreha* na kras (148/223); cato *raspreha* Issukrasta na kras (208/252); Kak *raspreha* Issukrasta na Kras (222/260); Imaha adet Cifuttete, ci cogase *raspiresce* necoi na kras (222/260); mestoto detogo *raspreha* na kras besce blizo do gradat (223/260); Malco setne, cato *raspreha* Issukrasta na kras (227/262);

императивни форми за 2. л.: Odgovareha sicki sas jedin glas: *ras=prigo* na kras (215/256); *rasprigo* na Kras (218/257); mahnigo od tam, i *rasprigo* na kras (218/258). Тук интересна за отбелязване е формата за несв. вид, съответстваща на диал. *распримем, с преглас на тематичното -а- (> -е-): [Пилат] *zemetego*, i *raspireitigo* via na kras, zere as pinamerovam u nego kabahat (218/257, съответстващо на Йоан/Joan 19: 6-7); срв. и банатския му (евангелски) вариант: Zameti gu vija i *gu prupneti*, zaštotu áz ni namervam u négu nit kakva krivca (Novija Zákun 1: 391).

1.2.3. Хърватски заемки

Ciùja ‘чувствам, усещам’:

da *ùsesctem*, da *ciùja* na sarze bolèvata od smarta tvòja, i maka, kák ja *ciùlla* i *usètila* dnèska pre tvòjat kras Maria tvojà Maikia, Măgdalèna, i drùghite Svetzi (NK 143).

Това значение е непознато в българския език – отнася се за семантична заемка от хрв. *čùti*, *čùjēm* ‘(обл.) чувствам, усещам’.

Dostoise, в:

Gospodine Boxe, kòj sás vàskráscètèno od Sina tuòj Gospodina nàscega Jssukrasta svètát da razvesselisc *dostoise* (NK 122).

Срв. хрв. *dostòjati* (se), *-jīm* (se) ‘достоеен за нещо, някого; заслужава; (безлично) подхожда, подобава; прилично е’.

Dostojànsto ‘достойнство’:

nèmahmi nikakvò *dostojànsto* da badimi Kristiàne (NK 26). Kak trèbe cilèk dà sè pregòtvi tà sás *dostojànsto* da se krizmi? (NK 65); sás svè sarze zaràd *dostojànstoto* od Jssukrasta (NK 85); Oprosctàvamóghi sás nadstàveni od plòdat od Jssukrastovite biskrajni *dostojànsti*, i od Svetzite (NK 93); i zaràd *dostojanstite* od Jssukrasta (NK 100); i zaràd grehàt od nadevànì zà spassèni bis *dostojànsto* (NK 100); Nadevànì za spassèni bis *dostojànsto* (NK 111).

Срв. хрв. *dostojànstvo* / *dostojánstvo*, съответстващо на блг. *досто̀йнство*, но с вокализация на *ь (> а) в обосноваващото го прилагателно *достоеен* / хрв. *dòstōjan*, от прасл. *dostojъnъ (SP 4: 147-148).

Izvir ‘извор, източник’:

mòla se na tèbe, dèto si *izvir* od sèkakva millos (NK 138-139); *Izvir* Maiko od millosti (NK 168, от *Pesen na Blàxèna Deviza Maria od bolèvi*, лат. *Stabat Mater dolorosa*).

Понеже блг. диал. *izvir* ‘извор, източник’ е отбелязано само като МИ в Сухиндол (Павлик.) и с. Печково, Гостиварско (БЕР/BER 2: 20) и в нар. песен (Младенов/Mladenov 1951: 846), в НК трябва да се счита заемка от хрв. *izvir* ‘извор’, още повече, че то се явява в епитет на Бога.

Last ‘улеснение’:

Molitvi [...], kojé sabra’, urédi, i ispravi za *last* od Kristianete (NK 127). От хрв. *lâst*, *lâsti* ‘улеснение, полза, използване’.

Nadnaràvna ‘свръхестествена’:

Kolko prigòdi trèbe dà ima bolèvata dà jè zdràva? Trèbe dà ima cèteri: 1. Dà j vatrescna. 2. *Nadnaràvna* (NK 83); Kakò sctè dà ricè *nadnaràvna*? (NK 84).

Срв. хрв. *nadnàravan* ‘свръхестествен’, и паралелното *svrhunàravan*, *svrhnràravan* също (Šetka 1976: 168, 305).

Nàrav ‘натура, характер’:

Kòlko *naràvi* ima u Jssukrasta? Duè: Boxià *nàrav*, i cilèscka *nàrav* (NK 32).

Nevidev ‘невидим’:

Jssukrast na Nebèto j neiniat *nevidev* Glavatàr (NK 37).

От хрв. *nevidiv* ‘невидим’, с по-ниско учленявано *i* (> *e*), характерно за говора. Срв. *videv* (вж.).

Odhranik ‘възпитаник’:

Jako Jakovsky *odhranik* od Propaganda Fide (NK 127).

Колкото и близко да изглежда до блг. *xpànenik* ‘чуждо момче, отглеждано от някого като свое’, за предпочитание е извеждането му от семантично по-близкото хрв. *othranjènik* ‘възпитаник’.

Odkràdnik ‘крадец, хайдутин’:

Dnèska raspren na pokajàniat *odkràdnik* ùkuvàn prè tèbe ti rècal si (NK 143-144).

Няма точно хрв. съответствие, но е по образец на имена като хрв. *pògrebnik* ‘čovjek koji pogrebava’ (Šetka 1976: 212), *pokopnik* ‘tko mrtve pokorava (който погребва мъртви)’ (Šetka 1976: 215, s.v. *pokòpalac*).

Opràvdà ‘оправдание’:

Kòlko se grehovète, dèto sctat da vikat *opràvdà* pred lizzi Boxi (NK 111); Zàsctò se zovèi, zèrè tèzi grèhove vikat *opràvdà* prèd lizzi Boxi? (NK 111).

Липсващо у Р. Скок, то може да е диалектно или архаично, ако не авторско образуване с помощта на префикс *o-* на базата на глагола *pràvdati*, *-ām*.

Òpravo ‘(на)право’, с хиперкоректно *o* на мястото на *y*/(лат.) *u*, от хрв. *ùpràvo*: Zàsctò mò hòdat *òpravo* kadè Gospodina Bògha ‘защото ни водят *право* към Бога’ (NK 98).

Ossòbna ‘лична’:

tèbe odbirem prèd Anghel moj Pazitel, i Svetzi nebeski zà mojà *ossòbna* Gospodàrkia (NK 122).

Otaisto ‘тайнство’ (NK 8); с оконч. *-i/-u* за мн. ч.:

Onèja dèto ni znàjat poghlàunite *Otaisti* od nàscta Vèra (NK 90); dà razbirèmi *Otaistite* od nàscta Vèra (NK 104); Petnàiset *Otaisti* od Brojenizi, kojèto uzdarget xivòtat od Jssukrasta (NK 114).

Pogròbene ‘погребение’, с наст. *-ne*, както повечето отглаголни названия на действия в съответствие с катол. говор, образувано от основата на глагола (св. вид) *pogrobiti* ‘закопая, погребя (мъртвец)’ (Šetka 1976: 212, s.v. *pogrebat*):

Mòlatise za prisvèto ùkorànie i *pogròbene* (NK 145).

Ponòsnos ‘гордост, надменност’, относно първия от „poghlàvnite grèhove”:

Tia se sèdem. 1. *Ponòsnos*, illi hodulsto (NK 110). Образувано с наст. -ost/-ост (> -os) от прилагателното (хрв.) *pònosan*, -sna ‘горд(елив), надменен’, срв. и нареч. *pònosno* ‘гордо, надменно’ – все от глаг. *ponòsiti se* ‘гордея се; хваля се’.

Posui ‘заслужи; придоби’, от хрв. *posvòjiti* също:

Zásctò toj vazìde na Nèbe? Da prevzèmi onovà zàrsto, dèto si j posui sàs nègovotosi umiràlo (NK 34).

Poznàvam ‘зная, познавам’:

Stòrime da gò poznàvam, da gò ubìcem (NK 5); da *poznàvami* zgovórat dèto ima mexdù sickite dèla od Svèta Ciarkua (NK 37); *prostrèn pred tvòje prisvèto veliciànstvo poznàvam ci sàm kriv*, i grèhovit (NK 136–137); *poznàvam zèrè od krai zlò sàm stòril*, i kàjem se, biase, i placia zàsctò kahàr sàm storil na tèbe (NK 137) и др. Срв. хрв. *poznávati*, *pòznājēm* ‘зная; познавам’.

Prekàzuvani ‘явяване, показване’:

Na denàt od Jssukràstovo *Prekàzuvani*, sàнки na Epifania, illi na Vodizi (NK 14), иначе *Богоявление*; trèbe da izdighami kadè Nebèto nascto sàrzè dè Gòspod se p r e k à z o v a [...] na svetzite (NK 43).

Срв. и блг. диал. *prikàzvam se* ‘явявам се’ (Родопите; Ботевград), *prikàзувам се* ‘явявам се’ (Самоков), *prikaжа се* ‘покажа се с нещо; явя се по тайнствен начин’ (Г., Д. Василица, Ихтиманско), *prikàжем се*, *prikàжувам се* ‘появявам се’ (Бобошево, Дупнишко) (БЕР/BER 2: 139). Но ограниченият ареал на поява на тези семемии и отдалечеността му от католишките села не позволяват да пренебрегваме възможността проблемното *prekàzuvani* в НК да свързваме преди всичко с хрв. *prikázati se* ‘ukazati se, rojaviti se’ и сродните и производните от тях (Šetka 1976: 236, 237).

Prikàzuamse ‘явявам се’:

Jssukraste [...] *prikàzuamse* pred tebe pokajen od sve sarze i prostrèn pred tvòje prisvèto veliciànstvo poznàvam ci (NK 136); ettome dnèska *prikàzuamse* pred tèbe i (NK 140).

Срв. хрв. *prikázivati se*, *prikàzujēm se* ‘явявам се, показвам се’.

Razbòrat ‘(с член -at) разсъдливост’, в случая ‘пълнолетие’:

Zapovèdova na sickite Kristiane katò dòdat na gòdinite od razbòrat da se ispovedat, bàrem, jednàsc u godinata (NK 57-58);

от хрв. *ràzbor*, *râzbor* с „dominantno značenje »pamet, razum«” (Skok 1: 202, s.v. bràti).

Skazalo ‘съдържание (на книга)’: NK 175.

С по-честа употреба в хърватски (и сръбски) е *kàzalo*, от глаг. *kázati* ‘(да) кажа’, а *skazalo* е от глаг. *skazati*, който от XIII до XVIII в. е синоним на *pokazati* (Skok 2: 69-70) ‘(да) покажа’, срв. и блг. *показалец* ‘1. Пръстът на ръката до палеца. 2. Азбучен списък и т.н.’.

*Slovo ‘буква’, от хрв. *slòvo* (мн. ч. *slòvā*):

U Rim sas *slovite* od S. Skùpa od Propaganda Fide ‘в Рим с *буквите* на С(ветата) Конгрегация за Пропаганда на вярата’.

Формата за мн. ч. с оконч. -i вм. -a (както и при *otaisto* ‘тайнство’, мн. ч. *otaisti*) ще е авторска грешка – поради по-честата ѝ употреба, формата за мн. ч. (хрв. *slòvā*) е била погрешно сметена за основна, т. е. за ед.ч. на -a, постулираща форма за мн. ч. на -i/-u.

Slùgatàr и прилагат. *slùgàtarski*, рзширено с наст. *-tar* според антонимното *glavatar*:

dá se ni pràvat ràboti *slùgàtarski*, i tija se sickite onèzi, kojè storuvatse od *slùgatàrete*, i od rabòtnizite, kojè se umùrat sàlt sàs tèloto (NK 51).

Sredostoinik ‘посредник’:

Da pregòtvi i na nàm mèsto, i da stàni na nàs *Sredostoinik*, i Izmolitel prèd Bògha (NK 34).

Може би хрв. диал., различно от приведените 10 произв. с корен *sred-* под обща дефиниция ‘isto što posrednik’ (Šetka 1976: 287, s.v. Sredostanac).

Tòran Davidov ‘Давидова кула; камбанария’в:

Tòran Davidov mòli za nas (из Litanije od Blaxèna Deviza Maria [Лоретанска литания], NK 119);

от хрв. *tòran* ‘кула, камбанария’ (Šetka 1976: 314).

Ùkopànie ‘погребение’, от хрв. *ukopanje*, название на действие от глагола *ukòpati* ‘закопая, погребя (мъртвец)’ (Šetka 1976: 319, 320):

Mòlatise za prisvèto *ùkopànie* i pogròbene (NK 145).

Uzrok ‘причина’, в:

Uzrok od nàscia ràdos mòli za nas (из Litanije od Blaxèna Deviza Maria [Лоретанска литания], NK 119);

от хрв. *ùzrok* ‘причина’. То се явява и в *Абагар* на Ф. Станиславов в алегорията У’рвце наше радвсти сред „имена присветие Бвгтврвдици” (Селимски/ Selimski 2020б: 19).

Videv ‘видим; очевиден’:

Jssukrast na Nebèto j neiniat *nevidev* Glavatàr: na zemèta pak j neiniat *videv* Glavatàr Otaz Rimpàpa, namèstnik od S. Pètra, i Nastoinik od Jssukrasta (NK 37).

От хрв. *vidiv* ‘видим; очевиден’, от *vidjeti se* (Skok 3: 586), с по-ниско учленявано *i (> e)*, твърде често в говора. Срв. *nevidev* (вж.).

Zovàt se: ‘наричат се’:

[...] u Bògha ima tri kipa naistina ràzlicni, dèto *se zovàt* Otaz, Sin, i Dùh Svèti (NK 9); jedìn Sami Bògh u tri kipa naistina ràzlicni, dèto *se zovàt* Otaz, Sin, i Dùh Svèti (NK 24); Kojè Sakramènti *sè zovàt* Sakramènti od umrèli? *Zàsctò sè zovàt* Sakramènti od umrèli? Kojè Sakramènti *sè zovàt* Sakramènti od xivi? *Zàsctò sè zovàt* Sakramènti od xivi? (NK 61) и др.

Срв. хрв. *zváti se*, *zòvēm se*, както и блг. народно *зоват се*, което обаче липсва в говора (Жт).

Zovèni ‘наричани’:

Blagàtki [...] *zàsctò sctat dà badat zovèni* Boxi sinove (NK 106).

Вероятно е авторско нововъведение, при което деривацията е от сегашната основа *zòvēm* etc., а не от инфинитивната *zvàti*, т.е., не е била съобразена с характерната за хърватския език алтернация *zvàti*, *zòvēm*.

2. Из лексиката на ръкопис № 778 на П. К. Царски от 1773 г.

Покрай другите интересни речникови единици, към които трябва да отнесем и по-подробно разгледаното *raspren* (по-горе, 1.2.2), в ръкопис № 778 се срещат много османизми, които несъмнено заслужават внимание. Но тук се спирам само на такива, които не са били добре схванати и се нуждаят от алтернативен анализ.

2.1. *Aslindan* не значи ‘всъщност, действително; наистина, със сигурност’

Тур. *Aslindan* – в (ДТВ) аслъндан. ‘Всъщност, действително’ е свеждано до (тур.) *aslinda*, приведено в два контекста като *aslindan*, а анализът му завършва със заключението, че „във втория пример значението е *наистина, със сигурност*” (Абаджиева/Abadzheva 2017: 139-140). Смятам за необходимо да добавя нещо за произхода и състава му, за да поправа и допълня представата за значението му според дадените контексти. То е наречие от/или следложно съчетание, означаващо ‘родом; по произход’, от основа, за която срв. „асл или асъл ‘корен, основа, потекло’” (Младенов/Mladenov 1951: 87, s.v. аслй), от ар.-тур. *asil*, *-sl* ‘корен, произход, източник’ (АкТБР/АкТБР: 87). След този корен-основа следва морфемата *-ън/-ин-* ‘негов(ият)’ и следлог *-dal/-da* (за местен п.) или *-дан / -dan* (за аблатив). Срв. и „*aslinda originally*”, т.е. ‘по произход’ (Grannes et al. 14, s.v. *aslindan*), или ‘родом’, както следва от контекста:

[...] emi odredi [‘реши’] da ide na Nazaret, od kade’ toi besce *aslindan* [‘родом’] i demu [‘където му’] besce kasctata, i Rodninata (срв. и Абаджиева/Abadzheva 2017: 93-94/202), а относно смисъла срв. Матея/Mateya 2: 19-23).

2.2. *Bulusctissovaha* – глаголна форма.

Словоформата *Bulusctissovaha* ‘Заразявам се (ДТВ). В РБЕ 1975 булаштисвам – започвам нещо, започвам някаква работа’ неправилно е свързвана с (тур.) „*bulaşmak*. В РБЕ 1975 булаштисвам – започвам нещо, започвам някаква работа” (Абаджиева/Abadzheva 2017: 141-142).

Този анализ с така предполагаемите значения на приведения османизъм е неприемлив. Още от пръв поглед се забелязва немаловажното звуково различие между предмета на анализ, т.е. глаголната словоформа *bulusctissovaha*, от една страна, и преиначения ѝ транскрибиран облик *булаштисвам* (и съответстващия му турски инфинитив *bulaşmak*), от друга – предполагаемата изходна форма с гласна *a* във втората сричка срещу гласна *u* (кирил. у) в анализираната форма. При това – с д в е различни значения, а без опит за превод на минималния контекст и с пренебрегване на обстоятелството, че е налице с възвратна глаголна форма – с отделно изписано възвратно местоимение *se*:

stanaha [...] priатели na Issukrasta, i zaman sas nego *se bulusctissovaha*...

И така, за да разберем смисъла на текста на нас ни трябва друг турски инфинитив – с наст. *-uş-* за „взаимен и съвместен залог” – дословно: „*bul-uş-mak* ‘намираме се един друг’ (от *bul-mak* ‘намирам’)” (Гълъбов/Galabov 1957: 117). Ето и приложеният кратък контекст в превод според предлагания тук алтернативен анализ:

Свети хора заедно със Свети Филип и с други станаха от тогава приятели на Исукръста и все (тур. *zaman*) се срещаха с него, но още не бяха избрани за апостоли.

2.3. *Eşkil* неправилно е тълкувано като ‘физическа форма, фигура’.

„Тълкуванието „физическа форма, фигура (Graham 2015)”, се извежда неправилно от (ар.-тур.) *eşkâl/şekil* (Абаджиева/Abadzheva 2017: 144)”, без коментар относно очевидната звукова разлика между *eşkil* и *eşkyâl/şekil*, явно останала пренебрегната. А, както обикновено, не се прави и опит предполагаемата семантика на коментираната лексема да бъде илюстрирана в превод на фрагмент от приведения минимален контекст, например – в този случай –

да нямаме *съмнение* за възкресението Исукрастов”,

за което вж. ев. Иоан/Joan 20: 19-29 (срв. и анализа на Miras в т. 2.4).

Според предлагания тук алтернативен анализ формата *esckil* е с начална гласна *e-* на мястото на неакцентирано *u-/i-* в съответствие с характерното му по-ниско и широко учленяване в говора, т.е. вместо заемката *ишкѝл* ‘подозрение, съмнение’ (Младенов/ Mladenov 1951: 976), от ар.-пер.-тур. *işkil* ‘съмнение, подозрение’ (БЕР/BER 2: 95; Grannes et al. 108).

2.4. *Miras* – дали тук значи „наследство, зестра” или и нещо съвсем друго?

„*Miras* Наследство, зестра (ДТВ)” се извежда от (ар.-тур.) *miras* (Абаджиева/ Abadzhieva 2017: 154)”, както обикновено, с привеждане на контекст, който (трябва да) е минимален, но все пак достатъчен за схващане анализа на думата, на която и така са посветени 4 реда. Понеже анализ няма, налага се да добавим (от [Ркп.] с. 93-94/202):

след известяването му, че цар Ирод и изпълнителите на волята му са умрели, Свети Йосиф с Дева Мария и Исус тръгват от Египет за Ерусалим. Но като научава, че „[Sin na kral Erode Kragliuvasce na Evreisko] I ci Jerusalem besce na negovata darxiava, e s c k i l - m u dode' damu ne bade sas kralstvoto *miras* ostanal [i basctinatmu jad na Issukrasta]” (срв. ев. Матей/Mateya 2: 19-22).

Относно *esckilmu dode'* вж. 3. *Esckil*. След „*miras ostanal*” трябваше да допълним контекста с фрагмента „бациния му яд на Исукръста”, което е преносна употреба на *мираз* ‘наследство’, актуална част на изречението – причината за пренасочване на Светото семейство към Назарет, защото

„od tezi godine zakace [‘започва’] Issukras da xivei na Nazaret, Prorozite beha rekli, ci sctesce dase vika Nazaretlia” (Абаджиева/Abadzhieva 2017: 94/202; срв. ев. Матей/Mateya 2: 23).

2.5. Какво значи *österdissovasce*, с „графема *ö*” в състава?

Глаголната форма *österdissovasce* се привежда (Абаджиева/badzhieva 2017: 108) под т. 2.6. „Графемите *ö* и *ü*”, на които са посветени с. 104-109, но освен разположения върху б (!) реда контекст тук няма да намерим нищо друго – нито опит за анализ, нито превод, нито дори бележката „неясно”, докато „превод” – съвсем ненужен – придружава и споменаваните бълг. *Zaključeno, Plüna* и др. Авторката може и да не е забелязала това, но проблемното *österdissovasce* се среща и под т. 3. *О с м а н и з м и* (с. 133-160), във втория контекст на *Aslindan* (с. 139-140), в който го откриваме в 3 употреби (с. 140).

Прочее, нека бъде ясно, че в текста на П. К. Царски, както и в други текстове от този род, особено в „Абагар” на Ф. Станиславов, се срещат и случаи, в които 2 или повече отделни думи са изписани като 1 дума, или т. нар. *scriptio/scripta continua*, както и – обратно – 1 дума се явява изписана на 2 части, като 2 отделни думи. И тъкмо такъв е този случай. Макар че все пак 3 пъти в непосредствена близост, в един и същи минимален контекст, загадъчното *österdissovasce* се предхожда от отделния елемент *ghi*, който може би е бил идентифициран с личното мест. *gi* ‘ти’ или ‘(диал.) я’. А всъщност това предходно, отделно изписано *ghi* е само меко *z'- (g'-)* – начална фонема на глагола **гьостердѝс(о)вам* от тур. *göstermek* ‘показвам, демонстрирам’. Ето го, „поправено”, в част от минималния контекст:

Issukras oscte' na parviet ces sctose' zace' u Maikesi ima' jedna' boxia' mudros [...], de=to ghi österdissovasce [‘която *гьостердисоваше / показваше’] na onezi rabote.

* * *

Впрочем само малка част от особеностите на говора на католиците можах да бъдат засегнати тук, от една страна, а и не всички примери можах да бъдат показани.

Изчерпателност на засвидетелстваните случаи на употреба се постигна само при анализа на лексемата *raspren*. Надявам се, че при достатъчно примери можаха да станат разбираеми трудностите, пред които се изправя изследвачът най-напред във връзка с дешифрирането на този вид текстове, а от тук нататък и с анализа на взаимовръзката между формата и значението на езиковите единици. Елементарният извод е, че е необходимо да се взимат под внимание всички възможни формални (фонетични и други равнища), както и семантични промени. А тъй като става въпрос за християнски правоучителни текстове, в много случаи незаменим помощник би могло да бъде съответствието на разглеждания текст в евангелското повествование по отношение на цялостното съдържание, а дори и дума по дума

ЛИТЕРАТУРА

- Абаджиева 2017: *Абаджиева-Йорданова, М. С.* Павликянската книжнина от XVIII век в историята на българския език. Дисертация. София. <Error! Hyperlink reference not valid.> [5.11.2018] (Abadzhieva 2017: *Abadzhieva-Yordanova, M. S.* Pavlikiyanskata knizhnina ot XVIII vek v istoriata na balgarskiya ezik. Disertatsia. Sofia. [5.11.2018]).
- АКТБР: Академичен турско-български речник. Ред. Иван Добрев. София: Изд. Рива (АКТБР: Akademichen tursko-balgarski rechnik. Red. Ivan Dobrev. Sofia: Izd. Riva).
- БДиал 1 1962: Българска диалектология. Проучвания и материали. София: БАН, кн. 1 (BDial 1 1962: Balgarska dialektologia. Prouchvaniya i materialii. Sofia: BAN, kn. 1).
- БЕР 1.6: Български етимологичен речник. Т. I-VI. София: Изд. на БАН, 1971-1999 (BER 1.6: Balgarski etimologichen rechnik. T. I-VI. Sofia: Izd. na BAN, 1971-1999).
- Библия 1993: Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София: Издава Св. Синод на Българската църква (Biblia 1993: Biblia sirech Knigite na Vethiya i Noviya zavet. Sofia: Izdava Sv. Sinod na Balgarskata tsarkva).
- Геров 4-5: *Геров, Н.* Речник на българския език. Фотот. изд. ч. 4-5. София: Бълг. писател, 1977-1978 (Gerov 4-5: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskiya ezik. Fotot. izd. ch. 4-5. Sofia: Balg. pisatel, 1977-1978).
- Гиев 1937: *Гиев, Г.* Кратки биографии на свещеници – българи, родени в Пловдивската епархия, от покръстването на павликяните до днес. – В: Календар „Св. Кирил и Методий“ за 1937 г., XX, София, 107-135 (Giev 1937: *Giev, G.* Kratki biografii na sveshtenitsi – balgari, rodeni v Plovdivskata eparhia, ot pokrastvaneto na pavlikiyanite do dnes. – In: Kalendar „Sv. Kiril i Metodiy“ za 1937 g., XX, Sofia, 107-135).
- Гълъбов 1957: *Гълъбов, Г.* Граматика на турския език. София: Наука и изкуство (Galabov 1957: *Galabov, G.* Gramatika na turskiya ezik. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Ев. Иоан: Библия 1993: 1297-1326 (Biblia 1993: 1297-1326).
- Ев. Матей: Библия 1993: 1195-1235 (Biblia 1993: 1195-1235).
- Милетич 1910: *Милетич, Л.* Павликянското наречие. Отпечатък от Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XXVI. София: Държ. печатница (Miletich 1910: *Miletich, L.* Pavlikiyanskoto narechie. Otpechatak ot Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina, kn. XXVI. Sofia: Darzh. pechatnitsa).
- Селимски 1974: *Селимски, Л.* Българската диалектна фонемна промяна $\acute{e} > \grave{i}$. – В: В памет на професор Стойко Стойков (1912-1969). Езиковедски изследвания, София: БАН, 183-187 (Selimski 1974: *Selimski, L.* Balgarska dialektna fonemna promyana $\acute{e} > \grave{i}$. – In: V pamet na profesor Stoyko Stoykov (1912-1969). Ezikovedski izsledvaniya. Sofia: BAN, 183-187).

- Селимски 1982: *Селимски, Л.* Формиране на наставката за относителни прилаг. *-ешк-и* в българския език. – Бълг. език 32/ 2, 129-135 [= Селимски 2017: 48-58] (Selimski 1982: *Selimski, L.* Formirane na nastavkata za odnositelni prilag. *-eshk-i* v balgarskiya ezik. – Balg. ezik 32/ 2, 129-135 [= Selimski 2017: 48-58]).
- Селимски 2006: *Селимски, Л.* Етимологични поправки, уточнения и допълнения. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. Научна конференция, посветена на 125-год. от рождението на акад. Стефан Младенов (София, 28-29 юни 2005). София: Изд. на Съюза на учените в България, 40-46. [= Селимски 2016: 102-111] (Selimski 2016: *Selimski, L.* Etimologichni popravki, utochneniya i dopalneniya. – In: Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdi vliyaniya i globalizatsia. Nauchna konferentsia, posvetena na 125-god. ot rozhdenieto na akad. Stefan Mladenov (Sofia, 26-29 yuni 2005). Sofia: Izd. na Sayuza na uchenite v Balgaria, 40-46. [= Selimski 2016: 102-111]).
- Селимски 2015: Селимски, Л. Об етимологии двадцати слов. Дополнения и исправления к „Болгарскому этимологическому словарю“. – В: Памяти акад. Олега Николаевича Трубачева к восьмидесятилетию со дня рождения 23.10.1930 - 9.03.2002). Труды Инст. русск. языка им. В. В. Виноградова. IV, Этимология. Москва, 303-322 (Selimski 2015: *Selimski, L.* Ob etimologii dvadtsati slov. Dopolneniya i ispravleniya k „Bolgarskomu etimologicheskomu slovaryu“. – V: Pamyati akad. Olega Nokolaevicha Trubacheva k vos'midesyatiletiju so dnya rozhdeniya 23.10. 1930–9.03.2002). Trudy Inst. russk. yazyka im. V. V. Vinogradova. IV, Etimologiya. Moskva, 303-322).
- Селимски 2016: *Селимски, Л.* Етюди по етимология и ономастика. *Studia z etymologii i onomastyki*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. (Selimski 2016: *Selimski, L.* Etyudi po etimologia i onomastika. *Studia z etymologii i onomastyki*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“).
- Селимски 2017: *Селимски, Л.* Приноси по словообразуване. Български и други славянски езици. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“ (Selimski 2017: *Selimski, L.* Prinosi po slovoobrazuvane. Balgarski i drugi slavyanski ezitsi. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“).
- Селимски 2020а: *Селимски, Л.* За езика на Павликиански ръкопис № 778. – In: *Bułgarystyka – tradycje i przyszłość*. Българистика – традиции и бъдеще. Red. nauk. A. Kowaczewa, P. Borowiak. Poznań: PAN, Oddział w Poznaniu, Komisja Slawistyczna, 69-80 (Selimski 2020a: *Selimski, L.* Za ezika na Pavlikyanski rakopis № 778. – In: *Bułgarystyka – tradycje i przyszłość*. Balgaristika – traditsii i badeshte. Red. nauk. A. Kowaczewa, P. Borowiak. Poznań: PAN, Oddział w Poznaniu, Komisja Slawistyczna, 69-80).
- Селимски 2020б: *Селимски, Л.* За етимологията на дванадесет думи. – В: Доклади от Международната годишна конференция на ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“. София: БАН, II том, 15-21 (Selimski 2020b: *Selimski, L.* Za etimologiata na dvanadeset dumii. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na IBE „Prof. Lyubomir Andreychin“*. Sofia: BAN, II tom, 15-21).
- Стойков 1962: *Стойков, С.* Българска диалектология. София: Наука и изкуство (Stoykov 1962: *Stoykov, S.* Bylgarska dialektologia. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Стойков 1968: *Стойков, С.* Лексиката на банатския говор. София: Издателство на БАН (Stoykov 1968: *Stoykov, S.* Leksikata na banatskiya govor. Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- Grannes et al.: *Grannes, A., K. Rå Hauge, H. Süleymanoğlu.* A Dictionary of Turkisms in Bulgarian. Oslo: Novus Forlag 2002.

Miletič 1903: *Miletič, L.* Das Ostbulgarische. Mit einer Karte. Wien.

Novija Zákun 1: Svetotu Pismu Novija Zákun, parvata kniga Svetite Evangjéla. Timișoara: Editura HELICON 1998.

Skok 1-4: *Skok, P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: JAZU 1971-1974.

SP 4: Słownik prasłowiański. Tom IV, dob'est'ь – družьstvo. Wyd. PAN, Ossolineum 1981.

Šetka 1976: *Šetka, J.* Hrvatska kršćanska terminologija. II izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izd. Split: Slobodna Dalmacija.